

زندگینامه‌ی شادروان مهندس مهدی بازرگان

مهندس مهدی بازرگان در سال ۱۲۸۶ هجری شمسی مقارن با انقلاب مشروطیت ایران به دنیا آمد. پدرش از تجار دیندار، میهن‌دوست، روشنفکر و سرشناس و مادرش زنی مهربان و سلیم‌النفس بود. پس از تحصیلات ابتدایی، دوره‌ی متوسطه را در دارالمعلمین مرکزی که از اولین مدارس به سبک جدید بود طی کرد و به زودی به همراه اولین گروه از محصلین اعزامی دولت برای تحصیلات دانشگاهی رهسپار فرانسه شد.

سوغات بازرگان از فرانسه چمدانی انباشته از تکنیک، دانش فنی و عملی و آموزه‌های بسیار از رمز و راز پیشرفت اروپائیان بود، دانشی که برخلاف تصور رایج، دین او را نیز استوارتر و پذیرفتنی‌تر ساخته بود.

بازرگان در طول حیات خود مسوولیت‌های خطیری چون ریاست دانشکده‌ی فنی دانشگاه تهران، عضویت در هیات منتخب اعزامی برای خلع ید از شرکت نفت انگلستان، مدیریت عامل شرکت ملی نفت،

سرپرستی سازمان آب تهران و مدیریت چندین شرکت صنعتی و مهندسی، نخست‌وزیری دولت موقت انقلاب و سپس نمایندگی اولین دوره مجلس شورای اسلامی را بر عهده داشت.

وی همچنین به تاسیس جمعیت‌ها و سازمان‌های گوناگون نظیر نهضت مقاومت ملی، نهضت آزادی ایران، انجمن اسلامی مهندسين، معلمین، پزشکان، کمیته ایرانی دفاع از حقوق بشر و زندانیان سیاسی، جمعیت دفاع از آزادی و حاکمیت ملت ایران همت گماشت.

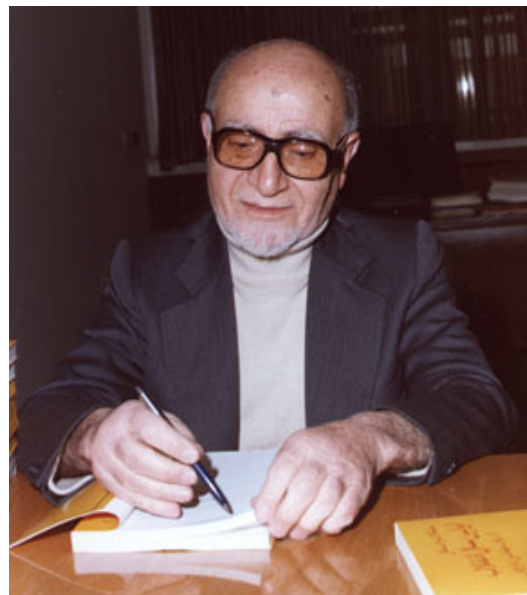
در طول این دوران به دلیل گرایش‌ها و مبارزات دینی و میهنی بارها به زندان و تبعید محکوم شده و گاه آماج طعن و دشمنان مخالفان فکری خود قرار گرفت.

مهندس بازرگان پس از انقلاب ایران در سال ۱۳۵۷ به مدت ۹ ماه به عنوان اولین نخست‌وزیر انقلاب سکان کشتی طوفان‌زده‌ی کشور را به دست گرفت، اما مساعی او و یارانش در سامان بخشیدن به روند سازندگی و جلوگیری از انحراف انقلاب از ارزش‌های نخستین با وجود تلاش‌های معاندین چندان کارگر نیفتاد و با استعفای دولت موقت وی اینبار در چهره‌ی روشنفکری دلسوز به نقد انقلاب و حاکمیت جدید پرداخته، نسبت به استبداد دینی و انحصارگری هشدارهای مکرر نگاشت. وی در سخت‌ترین دوران زندگی خود تا انتهای عمر همچون پدري دلسوز فرزندان کشورش را به اعتدال، حراست از آزادی، مدارا و ارزش‌های اخلاقی توصیه کرد و عاقبت در دی ماه سال ۱۳۷۳ وقتی ایران را به قصد معالجه ترک می‌گفت در نیمه‌های راه چشم از جهان فرو بست. در حالی که میراثی عظیم با بیش از ۳۵۰ کتاب، سخنرانی، مقاله، شاگردان و شیفتگان بسیار از خود بر جای گذاشت. پیام آزادی‌خواهانه بازرگان به رغم تعصب‌های تنگ‌نظرانه و تحجرهای خوگرفته به استبداد از پس سال‌ها همچنان زنده و پرفروغ است.

گزیده‌ای از آثار و اندیشه‌های مهندس مهدی بازرگان

اگر برای وطن عزیز خود دنبال چاره می‌گردیم و راه اصلاح می‌جوئیم به هیچ وجه نباید نظر به یک نقطه و به یک مرکز ... بیفکنیم و به دنبال راه‌حل‌های فوری گشته از یک فرد ... انتظار اصلاح داشته باشیم بلکه نظر باید در کلیه شئون کشور و به تمام افراد ملت و در هر فردی به جزء جزء اعمال دوران عمر او ... هیچ فردی، ولو در پست‌ترین درجات اجتماع باشد کوچک نیست و هیچ عملی که از او سر بزند ولو جزئی و گذران، بی‌اثر نیست و بنابراین خالی از اهمیت نمی‌تواند باشد.

مجموعه آثار / بینهایت کوچک‌ها صفحه ۱۴۲

خطای ما ناشی از کم حوصلگی و تنبلی خودمان می‌باشد، ما حق نداریم برخلاف رویه عمومی طبیعت عمل بینهایت کوچک‌ها (فردفرد افراد و

جزء جزء اعمال آن‌ها) را کوچک بشماریم ... بیگانگان اگر با کشتن یک وزیر خادم و خاموش کردن یک وکیل خوب بتوانند اوضاع مملکت را دگرگون کنند، در مقابل افراد پراکنده گمنام کثیر که در خلوت و آشکار اعمال کوچک، بی‌سرو صدا انجام می‌دهند مسلماً ناتوان می‌باشند.

مجموعه آثار / بینهایت کوچک‌ها صفحه ۱۵۰

با کمال تأسف و شهامت باید اذعان کرد که در تمام ادوار از جمیع جهات و در جمیع شئون، ما ایرانی‌ها از کار فراری بوده و هستیم. همیشه به جای عمل به حرف و تشریفات و حداکثر به بحث و نظر می‌پردازیم.

مجموعه آثار / کار در اسلام صفحه ۹۲

تنها به خود نیندیشیم و نخواهیم گلیم خویش را از آب درآوریم بلکه سرمایه‌ها، علاقه‌ها و فعالیت‌های خود را اجتماعی نموده در هر حوزه و صنفی که هستیم انجمن‌ها، اتحادیه‌ها، شرکت‌ها و جمعیت‌ها (تشکیل دهیم)

مجموعه آثار / کار در اسلام صفحه ۱۰۲

کشوری که افراد آن اهل ابتکار و ابداع باشند حتماً نقش دارند و آن کشور مستقل بوده قدرت تامین وسایل حفظ استقلال را دارا می‌باشد.

مجموعه آثار / سرچشمه استقلال صفحه ۱۲۱

حتماً که دست خدا، دست نیرومند خدا، دستیار جماعات است، جماعتی که هماهنگ، همراه و همکار باشند.

مجموعه آثار / احتیاج روز صفحه ۲۳۵

فقه و فقاہت وقتی یگانه هدف عالی امت و رهبران قوم گردد، به جای توجه به عمق و معنی و مقصد تعلیمات دینی، به مظاهر خارجی و حرکات و شکل‌ها پرداخته شود، عشق و عقیده و معرفت و فهم و تربیت و اخلاق و خدمت و فعالیت و جهاد که قسمت اعظم آیات قرآن را تشکیل می‌دهد در بوته اجمال می‌افتد و در عوض روی تعداد بسیار معدود آیات که راجع به احکام فقهی است همه مدارس و مکاتب و منابر به پا می‌شود و بحث‌ها و کتاب‌های تمام نشدنی راه می‌افتد و بالاخره شخصیت افراد و اراده اجتماع تحت‌الشعاع قرار می‌گیرد. چنین سرطانی کار را به هلاکت می‌کشاند.

مجموعه آثار / سر عقب‌افتادگی ملل مسلمان

در قرآن و تعلیمات پیامبر و امامان عنایت خاص به تفاهم و سازش بین ملیت‌های مختلف مسلمان از یک طرف و احتراز از تعصب یا دعوت به تسامح و تساهل نسبت به اهل کتاب و غیر اهل کتاب وجود دارد. اما اختلاف (اختلاف در استنتاج‌ها و در اتخاذ رویه و منهاجها) در بسیاری موارد غیرقابل احتراز است.

واقعیتی است طبیعی و انسانی، اصلاً بعثت پیغمبر ما و ظهور دین اسلام مگر خود یک آهنگ تازه در این کنسرت ادیان و افکار نبود؟

... هر قدر یک دین عالیتر و دقیقتر و بر پایه عقل و استدلال باشد اشکال و اختلاف در درک و اجرای آن بیشتر

می‌شود.

مجموعه آثار / خانه مردم

علی ... به زور بیعت نگرفت، به مخالفین سختگیری نکرد و آن‌ها را از مقرری محروم نساخت. بلکه حق صحبت و تبلیغ و کلام و ابراز مخالفت به آن‌ها داد. فقط آن‌جا جلوی آن‌ها می‌ایستاد که می‌خواستند دست به ناموس و جان مسلمان‌ها دراز کنند. در آن‌جا هم اول اتمام حجت و حرف و برهان و نصیحت بود بعد شمشیر آن هم در مقام دفاع و جواب. پس از پیروزی نیز مدارا می‌کرد و انتقام در کار نبود.

مجموعه آثار / علی و اسلام صفحه ۲۳۷

... اتفاقاً دشمنان سرسخت و کارشکن انبیا از میان کاهن‌ها و روحانیون ظاهراًصلاح امثال یهود و کشیش‌ها برمی‌خواستند، از میان کسانی که به مصداق «بیشترن بعهدا ... و ایمانهم ثمنا قليلا» برای جلب منافع و حفظ مقام خود در کرسی تولیت معابد و عقاید مردم، سد راه حق و حقیقت می‌شدند.

مجموعه آثار / درس دینداری صفحه ۳۰۵

ما همین که وارد مبارزه شدیم یا قصد آن را کرده حرفش را زدیم و از خدا خواستیم، توقع داریم نصف شب فرشته پیروزی در خانه ما را بکوبد، غافل از آن که در دنیا تا مقدمات چیزی فراهم نشود و مثل میوه نرسد، آن منظور و محصول یا مصنوع تحقق نخواهد یافت ... برای زایمان مولود جدید باید طبقات اجتماع، بار حمل و درد وضع آن را چشیده و بی‌خوابی و صدمات تر و خشک کردنش را دیده و قدرش را دانسته باشند تا عزیزش بدارند و حفظش کنند.

مجموعه آثار / دعا صفحه ۳۵۷

دینداری ... اگر بخواهد باقی بماند، دنیا را تصرف کند و آخرت را تامین نماید، نمی‌تواند صرفاً یک مکتب نظری و لفظی با یک سلسله روایات و عبادیات خالی از عمل نیکنیازی و محبت و خدمت به خلق باشد.

مجموعه آثار / نیکنیازی صفحه ۴۳۸

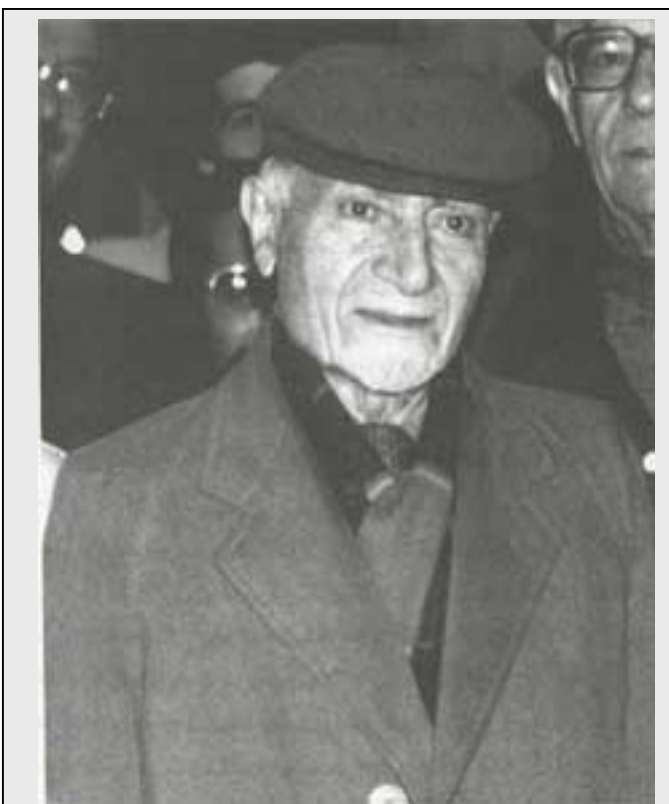
نشانی عشق یا پرستش همان انفاق یعنی مایه گذاشتن از خود برای دیگران و فداکاری می‌باشد. نژادی که روح فداکاری و صرفنظر کردن از خود برای خاطر مقصود یا معشوق را نداشته باشد، عشق ندارد و محکوم به ضعف و اطاعت و اسارت دیگران است.

مجموعه آثار / عشق و پرستش صفحه ۳۵۰

مهندس بازرگان در مراسم بزرگداشت شادروان آیت‌الله طالقانی

زمین چمن دانشگاه تهران، شهریور ۱۳۵۸.

آخرین عکس شادروان مهندس مهدی بازرگان در جمع مشایعت‌کنندگان فرودگاه مهرآباد، جمعه

شب ۱۳۷۳/۱۰/۲۹

گزیده‌ای از وصیت‌نامه شادروان مهندس مهدی بازرگان

با اقرار به وحدانیت و ربوبیت خالق رحمن و با درود بر همه پیامبران علی‌الخصوص خاتم آن‌ها محمد مصطفی صلی‌الله و علیه آله و سلم و بر اهل بیت طهارت و امامت.

اولین و مهمترین آرزو و توصیه‌ام به خانواده و خویشان و دوستان این است که رفتن من برایشان عبرت بوده، به زندگی همیشگی خیلی بزرگتری که در پیش دارند بیشتر از دو روزه دنیای گذران بیندیشند و تدارک ببینند.

زندگی بی‌مرگ و انتها که خبرش را فرستادگان خدا داده، ما را برحذر از آتش و عذاب و امیدوار به رستگاری و رضوانش کرده‌اند، به فرض که کسی یقین به وقوع آن نداشته باشد، دلیل قطعی هم به دروغ بودن و عدم آن ندارد، حال که بنا به خبرها و هشدارهای شخصی چون محمد مصطفی(ص) و کتابی چون قرآن، شدت و مدت عذاب چنان وحشتناک و غیرقابل تحمل است که احتمال وقوعش

را هر قدر کم و کوچک بگیریم، مصلحت و منفعت ما ایجاب می‌نماید که با توجه به عظمت واقعه و بینهایت بودن مصیبت آن را به حساب بیاوریم و راه احتیاط هم که شده باشد در پیش گیریم.

وصیت من این است که نه آخرت و قیامت را نفی و فراموش کنید و نه روزی‌رسان و آفریننده خودتان را که برای جهان غیر او صاحب و گرداننده‌ای قابل تصور نبوده، اگر خودما و جهان دروغ و خیال نباشیم، او هم دروغ و خیال نمی‌تواند باشد.

اینک که دنیا و زندگی در مجموعه و متوسط، ناخشنودی و ناراحتی و زیانکاری است و جریان تاریخ بشریت در جهت افزایش گرفتاری‌ها و سختیها با توسعه ظلم و فشارهاست، باید سعی کنیم در عوض آخرتمان در اثر تحمل و تلاش و با صبر و مرحمت آباد و خشنود کننده باشد.

مجموعه‌ای از آثار انتشار یافته مهندس مهدی بازرگان

الف - پیرامون آیه بعثت:

در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۳۶	۱- خدا پرستی و افکار روز
در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۳۷	۲- انسان و خدا
در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۳۸	۳- خدا در اجتماع
(تدوین توسط مهندس عبدالعلی بازرگان)	۴- مسلمان اجتماعی و جهانی
در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۳۹	۵- مساله وحی
	۶- خودجوشی
در زندان قصر ۱۳۴۲	۷- تبلیغ پیغمبر
در زندان قصر ۱۳۴۳	۸- بعثت و ایدئولوژی
۱۳۴۵ (چاپ متمم جلد اول در ۱۳۶۲)	۹- سیر تحول قرآن
در مدرسه کمال ۱۳۴۶	۱۰- بعثت و دولت
در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۴۸	۱۱- انگیزه و انگیزنده
(در حسینیه‌ی ارشاد پس از پیروزی انقلاب) ۱۳۵۹	۱۲- بعثت و دولت
در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۶۰	۱۳- راه‌های ایمان
در انجمن اسلامی مهندسين (ابعاد بعثت) ۱۳۶۱	۱۴- بعثت و تزکیه
در انجمن اسلامی مهندسين (ابعاد بعثت) ۱۳۶۲	۱۵- حکمت یا ماده چهارم بعثت
۱۳۶۲	۱۶- گمراهان
۱۳۶۳	۱۷- بعثت و معجزات
۱۳۶۴	۱۸- ناگفته‌های بعثت
۱۳۷۱	۱۹- خدا و آخرت تنها برنامه بعثت انبیا
۱۳۷۲	۲۰- آزادی در رسالت پیامبر

ب - علمی و مستقل و جداگانه

- ۱- ترمودینامیک صنعتی (دو جلد) ۱۳۲۴
۲- پدیده‌های جوی ۱۳۴۴

ج - علمی - اسلامی

- ۱- نماز ۱۳۲۱
۲- مطهرات در اسلام ۱۳۲۲
۳- ضریب تبادل مادیات و معنویات ۱۳۲۲
۴- راه طی شده ۱۳۲۴
۵- پراگماتیسم در اسلام ۱۳۲۸
۶- ترمودینامیک انسان - عشق و پرستش ۱۳۳۶
۷- اسلام جوان ۱۳۴۱
۸- اختیار ۱۳۴۴
۹- ذره بی انتها ۱۳۴۴
۱۰- باد و باران در قرآن ۱۳۴۳
۱۱- انسان و زمان ۱۳۵۶
۱۲- جمله‌شناسی قرآن ۱۳۵۶
۱۳- توحید و طبیعت و تکامل ۱۳۵۶
سخنرانی در کانون اسلام ۱۳۲۲
سخنرانی در حزب ایران ۱۳۲۲
سخنرانی در انجمن اسلامی دانشجویان ۱۳۲۴
سخنرانی در انجمن اسلامی دانشجویان ۱۳۲۸
در زندان لشکر زرهی ۱۳۳۶
انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۴۱
انجمن اسلامی دانشجویان ۱۳۴۴
در زندان قصر ۱۳۴۴
در زندان قصر ۱۳۴۳
سخنرانی در مسجد دبیرستان کمال ۱۳۵۶
سخنرانی در دبیرستان کمال ۱۳۵۶

د - عملی اجتماعی - اسلامی

- ۱- مذهب در اروپا ۱۳۲۰
۲- کار در اسلام و ایران ۱۳۲۵
۳- از خداپرستی تا خودپرستی (اسلام یا کمونیسم) ۱۳۲۹
۴- جنگ دیروز و فردا ۱۳۳۴
۵- احتیاج روز ۱۳۳۶
۶- سر عقب‌افتادگی ملل مسلمان ۱۳۳۸
۷- مزایا و مضار دین ۱۳۳۹
در مجله دانش‌آموز (کانون اسلام) ۱۳۲۰
در انجمن اسلامی دانشجویان ۱۳۲۵
در انجمن اسلامی دانشجویان ۱۳۲۹
برای نشریه و سالنامه هنرستان صنعتی مشهد ۱۳۳۴

- ۸- اسلام مکتب مبارز و مولد
۱۳۴۰
- ۹- مرز میان دین و سیاست
در کنگره انجمن‌های اسلامی ایران ۱۳۴۱
- ۱۰- مرجعیت و روحانیت (دو مقاله)
سمینار ۱۳۴۱
- ۱۱- دین و تمدن
مقدمه‌ای برای یک کتاب ۱۳۵۲
- ۱۲- لزوم سلسله مراتب در ارتش جمهوری
اسلامی ایران ۱۳۵۹
- ۱۳- خدمات و خیرات در جمهوری اسلامی ایران
۱۳۵۹
- ۱۴- راه‌های ایمان
۱۳۶۰
- ۱۵- قرآن و مسیحیان
۱۳۶۵

ه- علمی - اجتماعی - سیاسی

- ۱- مقلد نباشیم
۱۳۲۱
- ۲- فحش و تعارف در ایران
۱۳۲۱
- ۳- آثار عظیم اجتماع
مقاله در روزنامه جبهه ۱۳۲۲
- ۴- بینهایت کوچک‌ها
مقاله در روزنامه کیهان ۱۳۲۶
- ۵- سرچشمه استقلال
سخنرانی در دانشکده فنی ۱۳۲۷
- ۶- نهضت آزادی هند
۱۳۴۱
- ۷- جنگ شکر در کوبا (ترجمه)
در زندان قصر ۱۳۴۲
- ۸- مدافعات در دادگاه نظامی (چرا با استبداد
مخالفیم) ۱۳۴۲
- ۹- سازگاری ایرانی
سخنرانی در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۴۶
- ۱۰- بررسی نظریه اریک فروم
۱۳۵۵
- ۱۱- علمی بودن مارکسیسم
۱۳۵۵
- ۱۲- مسایل و مشکلات اولین سال انقلاب
۱۳۵۹
- ۱۳- انقلاب ایران در دو حرکت
۱۳۶۳

و- ایدئولوژیک

- ۱- دل و دماغ
سخنرانی در انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۲۶
- ۲- آموزش قرآن (۴ جلد)
حدود ۱۳۳۵

۱۳۳۷	۳ - یادداشت‌هایی از سفر حج
۱۳۳۸	۴ - آموزش تعلیمات دینی
۱۳۳۸	۵ - خانه مردم
۱۳۳۹	۶ - علی و اسلام
تقریرات در دانشسرای تربیت معلم ۱۳۴۰	۷ - درس دینداری
در زندان قصر ۱۳۴۱	۸ - دعا
در زندان قصر ۱۳۴۶	۹ - نیک نیازی
۱۳۴۷	۱۰ - مسجد در اجتماع
در مسجد قبا ۱۳۵۶	۱۱ - آفات توحید

ز - مربوط به امام زمان (عج)

انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۳۹	۱ - پیروزی حتمی
انجمن اسلامی مهندسين ۱۳۴۰	۲ - حکومت جهانی واحد
سخنرانی انجام نشده ۱۳۵۷	۳ - امام و زمان

ح - مجموعه‌های مستقل

سیمای اسلام، التفاض، دین و آزادی، بیگانه‌پرستی، انقلاب و انقلابی ۱۳۶۰	۱ - بازیابی ارزش‌ها (جلد ۱)
نهضت ضد ایران، انقلاب اسلامی و انقلاب مارکسیستی، بعثت و راه‌های ایمان، ترمز و تفضل، ایران و اسلام، تلافی ۲۵۰۰ ساله، انقلاب و انتظار ۱۳۶۰	۲ - بازیابی ارزش‌ها (جلد ۲)
	۳ - بازیابی ارزش‌ها (جلد ۳)
	۴ - بازیابی ارزش‌ها (جلد ۴)
۱۳۵۵	سیر تحول قرآن (جلد ۱)
۱۳۶۰	سیر تحول قرآن (جلد ۲)
۱۳۶۲	سیر تحول قرآن (جلد ۳)

۱۳۶۰	بازگشت به قرآن (جلد ۱)
۱۳۶۱	بازگشت به قرآن (جلد ۲)
۱۳۶۲	بازگشت به قرآن (جلد ۳)
مجلدات ۴، ۵ و ۶ به صورت دست‌نویس	بازگشت به قرآن

به انضمام ۲۶۲ مقاله و سخنرانی که به مناسبت‌های مختلف در طول سال‌های گذشته درج شده است.

مراسم افتتاح مجلس خبرگان قانون اساسی در ۲۸ مرداد ۱۳۵۸

ردیف اول آقایان: احمد صدر حاج سید جوادی، مهندس مهدی بازرگان، دکتر یدالله سبحانی
 ردیف دوم آقایان: دکتر محمد حسن اسلامی، حجت‌الاسلام سیدعلی خامنه‌ای، شهید تیمسار فکوری